

Aurei din timpul domniei lui Gordian al III-lea descoperiți pe limesul transalutan

Mihai DIMA*

Subiectul acestui articol îl constituie 21 de aurei din timpul domniei împăratului Gordian al III-lea, care se păstrează în colecția numismatică a Muzeului Băncii Naționale a României¹. Doi dintre aceștia au fost depuși la Banca Națională de către Inspectoratul Județean Argeș al Ministerului de Interne, la data de 22.08.1983, cu precizarea că au fost ridicați de la un locuitor din comuna Mălureni, jud. Argeș, dar fără nicio indicație concretă cu privire la locul în care au fost descoperiți. Ceilalți 19 au fost preluați la data de 07.11.1985, în procesul verbal de predare-primire precizându-se că „s-au adus și preluat 19 monede aur Tezaur Național – Tezaur Pitești 1978-1979, aurei Gordianus al III-lea, gr. brută = 90,33 fin = 88,410 gr.”. Cu toate că nu avem nicio dovadă directă în acest sens, legătura dintre cele două loturi de piese este evidentă. Perioada în care au fost recuperate (1983-1985), proveniența din același județ, precum și, după cum se va vedea, raritatea descoperirilor de acest tip, sunt dovezi în favoarea dispersării tuturor celor 21 de piese dintr-un singur depozit monetar.

Deși asupra importanței tezaurului de la Pitești nu este nevoie să insistăm, acesta va fi menționat în literatura de specialitate abia în anul 2001 și atunci doar în mod telegrafic². Câteva informații utile am găsit în schimb în două articole de popularizare apărute în presa argeșeană, care fac referire, printre altele, și la această descoperire³. Lăsând la o parte unele inexactități ușor de sesizat, reținem de aici că monedele pe care le prezentăm acum au ieșit la lumină „în zona Războieni, pe când se săpa la fundația blocurilor A3-A4”⁴.

* Banca Națională a României; Mihai.Dima@bnro.ro

¹ Piesele sunt înregistrate în evidențele contabile ale BNR la numerele de inventar 1490772-1490773 respectiv 1488026-1488044.

² E. Oberländer-Târnoveanu în A. Vilcu, M. Dima, *Monede de aur din colecții românești, I, Colecții din Muntenia*, București, 2001, p. 10 și nota 13. Informația conform căreia tezaurul ar aparține Muzeului Național de Istorie a României și s-ar găsi în custodia BNR este inexactă. Din contră, decizia autorităților statului din perioada respectivă a fost ca tezaurul să se păstreze la Banca Națională, el tranzitând doar MIRS, unde s-a aflat în custodie pentru foarte scurt timp, în vederea identificării pieselor.

³ D. Măndescu, *Tezaure monetare romane descoperite în județul Argeș*, Argeș, Revistă lunară de cultură, Pitești, ianuarie 2004, p. 10; C. Popescu, *Piteștiul, înșesat de vestigii preistorice*, Curierul zilei, 23 iunie 2012, p. 10.

⁴ Precizăm că indicațiile privind locul și condițiile descoperirii necesită verificări, existând suspiciuni că tezaurul a fost găsit în poziție secundară, cu ocazia demolării unei clădiri. Informație primită cu ocazia celui de-al XXIII-lea Simpozion național de numismatică organizat la Pitești în anul 2006.

C A T A L O G

LOTUL I. MONEDE DEPUSE LA BANCA NAȚIONALĂ ÎN 1983

Gordian al III-lea

1. AV ↓ 4,75 g; 18,9x20 mm. Inv. 1490772.
Av. IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. ROMAE AETERNAE; Roma șezând spre stânga, pe un scut, ținând o Victorie și un sceptru.
RIC, IV/3 – , cf. p. 19, nr. 38, Roma, anul 240 (antoninian).
2. AV ↑ 5,08 g; 19,9x20,8 mm. Inv. 1490773.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. PM TR – P III COS II P P; Apollo șezând spre stânga, ținând o ramură în mâna dreaptă și cotul stâng rezemat pe liră.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 102, Roma, anii 241-243.

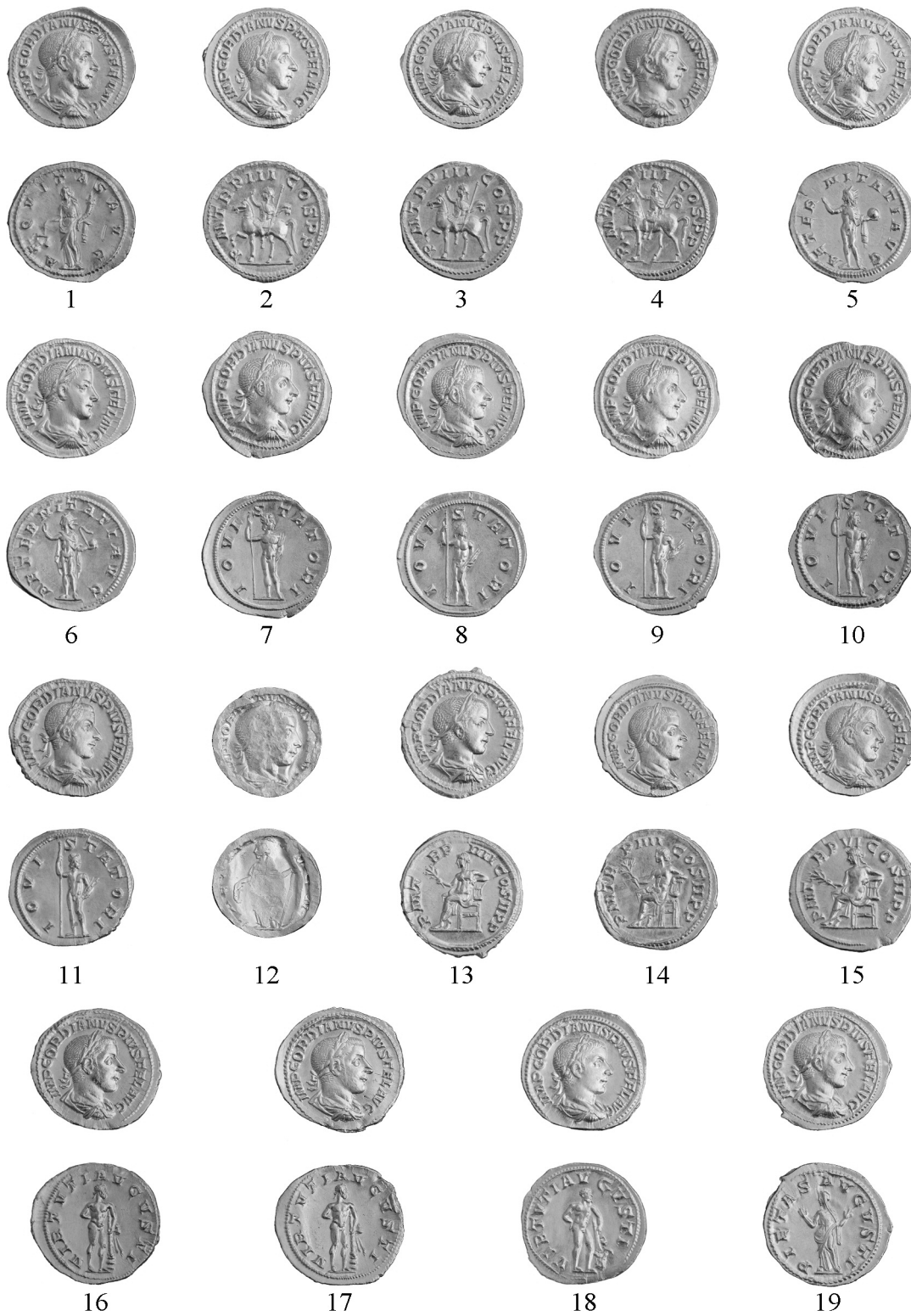
LOTUL II. MONEDE DEPUSE LA BANCA NAȚIONALĂ ÎN 1985

Gordian al III-lea

1. AV ↓ 4,87 g; 19,3x20,3 mm. Inv. 1488032.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. AEQVITAS AVG; Aequitas spre stânga, ținând o balanță și cornul abundenței.
RIC, IV/3, p. 23, nr. 72A, Roma, anul 240.
2. AV ↑ 4,89 g; 19,4x20,6 mm. Inv. 1488028.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. P – M TR P III COS P P; Gordian călare spre stânga, ținând mâna dreaptă ridicată și un sceptru în mâna stângă.
RIC, IV/3, p. 24, nr. 80, Roma, anul 240.



Fig. 1. Aurei emiși de Gordian al III-lea din tezaurul de la Pitești – lotul I.



Pl. I. Aurei emiși de Gordian al III-lea din tezaurul de la Pitești – lotul II.



3. AV † 4,83 g; 19x20 mm. Inv. 1488027.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. P – M TR P III COS P P; Gordian călare spre stânga, ținând mâna dreaptă ridicată și un sceptru în mâna stângă.
RIC, IV/3, p. 24, nr. 80, Roma, anul 240.
4. AV † 4,83 g; 18,7x19,9 mm. Inv. 1488026.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. PM TR P III COS P P; Gordian călare spre stânga, ținând mâna dreaptă ridicată și un sceptru în mâna stângă.
RIC, IV/3, p. 24, nr. 80, Roma, anul 240.
5. AV † 4,63 g; 19,7x20,8 mm. Inv. 1488033.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. AETER – NITATI AVG; Sol din față, privind spre stânga, ținând mâna dreaptă ridicată și un glob în mâna stângă.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 97, Roma, anii 241-243.
6. AV † 4,54 g; 19,4x20,8 mm. Inv. 1488034.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. AETERNITATI AVG; Sol din față, privind spre stânga, ținând mâna dreaptă ridicată, iar în mâna stângă un bici și un glob.
RIC, IV/3 – , cf. p. 26, nr. 97 (fără bici), Roma, anii 241-243.
7. AV † 5,20 g; 20,2x20,8 mm. Inv. 1488036.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. IOVI – S – TATORI; Jupiter din față, privind spre dreapta, ținând sceptrul și fulgerul.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 99, Roma, anii 241-243.
8. AV † 5,11 g; 19,8x20,9 mm. Inv. 1488037.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. IOVI – STATORI; Jupiter din față, privind spre dreapta, ținând sceptrul și fulgerul.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 99, Roma, anii 241-243.
9. AV † 5,07 g; 19,5x20,8 mm. Inv. 1488035.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. IOVI – STATORI; Jupiter din față, privind spre dreapta, ținând sceptrul și fulgerul.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 99, Roma, anii 241-243.
10. AV † 4,41 g; 18,9x20,4 mm. Inv. 1488038.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. IOVI – STATORI; Jupiter din față, privind spre dreapta, ținând sceptrul și fulgerul.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 99, Roma, anii 241-243.
11. AV † 4,41 g; 18,9x20,2 mm. Inv. 1488039.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.
Rv. IOVI – STATORI; Jupiter din față, privind spre dreapta, ținând sceptrul și fulgerul.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 99, Roma, anii 241-243.
12. AV † 4,81 g; 16,9x17,6 mm; deteriorată. Inv. 1488044.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasa, spre dreapta.

- Rv. LAETITIA AVG N; Laetitia spre stânga, ținând o cunună și o ancoră.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 101, Roma, anii 241-243.
13. AV ↙ 5,11 g; 19,6x21,5 mm. Inv. 1488029.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. PM T – R P – IIII COS II P P; Apollo șezând spre stânga, ținând o ramură în mâna dreaptă și cotul stâng rezemat pe liră.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 102, Roma, anii 241-243.
14. AV ↗ 4,57 g; 19,2x20,2 mm. Inv. 1488030.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. PM TR – P IIII – COS II P P; Apollo șezând spre stânga, ținând o ramură în mâna dreaptă și cotul stâng rezemat pe liră.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 102, Roma, anii 241-243.
15. AV ↓ 4,53 g; 19,6x20,4 mm. Inv. 1488031.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. PM T – R P VI COS II P P; Apollo șezând spre stânga, ținând o ramură în mâna dreaptă și cotul stâng rezemat pe liră.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 104, Roma, anii 241-243.
16. AV ↘ 4,86 g; 19,8x21,1 mm. Inv. 1488041.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. VIRTVTI AVGVSTI; Heracles spre dreapta, ținând mâna dreaptă pe șold și mâna stângă rezemată pe măciuca așezată pe o piatră; blana leului lângă măciucă.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 108, Roma, anii 241-243.
17. AV ↓ 4,56 g; 19,6x20,9 mm. Inv. 1488042.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. VIRTVTI AVGVSTI; Heracles spre dreapta, ținând mâna dreaptă pe șold și mâna stângă rezemată pe măciuca așezată pe o piatră; blana leului lângă măciucă.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 108, Roma, anii 241-243.
18. AV ↑ 4,86 g; 19,6x20,6 mm. Inv. 1488043.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. VIRTVTI AVGVSTI; Heracles spre dreapta, ținând mâna dreaptă pe șold și mâna stângă rezemată pe măciuca așezată pe capul unui taur; blana leului lângă măciucă.
RIC, IV/3, p. 26, nr. 108 notă, Roma, anii 241-243.
19. AV ↓ 4,55 g; 19,5x20,8 mm. Inv. 1488040.
Av. IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG; bust laureat, drapat, cuirasat, spre dreapta.
Rv. PIETAS AVGVSTI; Pietas din față, privind spre stânga, ridicând ambele mâini.
RIC, IV/3, p. 27, nr. 122, Roma, anul 241.

Tezaurul de la Pitești are o structură foarte unitară. Toate monedele poartă efigia lui Gordian al III-lea și au fost bătute la Roma într-un interval scurt de timp. Acestea aparțin emisiunilor a III-a (anul 240) și

a IV-a (anii 241-243), precum și unei emisiuni speciale, dedicată căsătoriei împăratului (anul 241). Cea mai recentă piesă se datează, pe baza puterii tribuniciene, în a doua jumătate a anului 243 (nr. 15)⁵.

Între monedele studiate se disting 12 variante diferite, câteva dintre acestea aparținând unor emisiuni rare. Piesa de tip ROMAE AETERNAE, care face parte din primul lot, nu apare în catalogul de referință, unde tipul respectiv se regăsește numai pe antoninieni (RIC, IV/3, p. 19, nr. 38). De asemenea, o monedă din lotul al doilea (nr. 6), de tip AETERNITATI AVG îl înfățișează pe Sol într-o variantă inedită, ținând în mâna stângă, pe lângă glob, și un bici. Evidențiem totodată încă un aureus din cel de-al doilea lot (nr. 18) a cărui existență nu era confirmată (RIC, IV/3, p. 26, nr. 108 notă). La polul opus, tipul cel mai des întâlnit este IOVI STATORI (RIC, IV/3, p. 26, nr. 99), reprezentat de cinci exemplare (lot II, nr. 11-15).

Studiul de ștanțe a scos în evidență faptul că două piese provin din aceleași matrițe (lot II, nr. 16-17), patru au fost bătute cu aceeași ștanță de avers (lot II, nr. 7-10), iar alte două împart același tipar de revers (lot II, nr. 2-3). În total, cei 21 de aurei din tezaurul de la Pitești au fost bătuți cu 17 ștanțe de avers și 19 de revers.

Greutatea pieselor este cuprinsă între 4,41 și 5,20 g, media de 4,78 g fiind puțin mai mică decât cea teoretică, de 4,86 g⁶. În paralel cu scăderea treptată a standardului ponderal folosit în sec. al III-lea pentru baterea monedelor romane imperiale de aur⁷, s-a constatat și o lipsă de scrupulozitate pentru respectarea unui anumit etalon⁸, clar vizibilă și în cazul tezaurului de la Pitești, chiar la piese de același tip, bătute cu aceeași ștanță (lot II, nr. 7 și 10).

Cu excepția unui exemplar deteriorat prin ciocănire (lot II, nr. 12), probabil în vederea transformării lui într-un obiect de podoabă, restul monedelor sunt neuzate, doar câteva prezentând mici zgârieturi sau urme de încercare a metalului.

Structura unitară a celor două loturi și starea excelentă de conservare a pieselor ne arată că nu avem de-a face cu un tezaur de acumulare, ci cu rezultatul unei plăți directe, efectuată de către autoritățile imperiale în monedă nouă, necirculată. Un context perfect pentru o astfel de plată ar fi fost prezența împăratului în provinciile de la Dunărea de Jos în anul 242⁹, ipoteză care trebuie exclusă întrucât cel puțin una dintre piese a fost emisă în anul 243. La acea dată, Gordian al III-lea se afla deja de circa un an în Orient, de unde nu se va mai întoarce niciodată.

Întrucât orașul Pitești este situat pe traseul limesului transalutan¹⁰, locul descoperirii tezaurului se găsea pe teritoriul Imperiului¹¹ în momentul în care acesta a fost încredințat pământului. Dată fiind importanța strategică a zonei, reflectată de numeroasele castre și implicit trupe aflate pe cele două linii defensive din răsăritul Daciei Malvensis¹², precum și valoarea ridicată a monedelor în discuție, suntem îndreptățiți să presupunem că acestea au aparținut unui ofițer din armata romană.

⁵ RIC, IV/3, p. 24-25, nota *.

⁶ RIC, IV/3, p. XXI.

⁷ J.-P. Callu, *La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311*, Paris, 1969, p. 443.

⁸ RIC, IV/3, p. XXII.

⁹ SHA, *Gord. Iun.* 26,4: „a pornit împotriva perșilor cu o armată imensă și cu atâta aur, încât ușor putea să învingă pe dușmani fie cu trupele auxiliare, fie cu soldații săi. Apoi s-a îndreptat împotriva Moesiei și, de la începutul acestei campanii, a distrus, a fugărit, a alungat și a respins pe toți adversarii din Thracia”.

¹⁰ Pe teritoriul orașului au fost descoperite în mai multe

puncte urme romane, fiind presupusă și existența unor castre; Al. Păunescu, Gh. Poenaru Bordea, *EAIVR*, III, p. 324, sub vocea *Pitești*.

¹¹ În legătură cu data la care a fost construită linia de fortificații cunoscută sub denumirea de *limes transalutanus* există numeroase ipoteze; Ioana Bogdan Cătănicu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman sec. I-III p.Chr.*, Alexandria, 1997, p. 91; C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman*, București, 2000, p. 202-208.

¹² D. Protase, *Organizarea militară*, în *Istoria Românilor, II, Daco-romani, romanici, alogeni*, coord. D. Protase și Al. Suceveanu, București, 2010, p. 92.

Dacă în legătură cu modalitățile prin care piesele din care este alcătuit tezaurul de la Pitești au ajuns în zona de frontieră a Daciei Malvensis se mai pot face și alte speculații¹³, în ceea ce privește data îngropării lui și motivele pentru care nu a mai putut fi recuperat, lucrurile par a fi destul de clare. Acesta se încadrează perfect într-un orizont de tezaure pus pe seama atacului carpic care a determinat abandonarea limesului transalutan¹⁴.

Pe teritoriul Daciei se cunosc peste 20 de depozite monetare încheiate sub Gordian al III-lea, dintre care 13 provin de la sud de Carpați¹⁵. Reexaminarea celor mai recente piese pe care acestea din urmă le cuprind a pus în evidență două grupe de tezaure, deosebite atât ca structură, cât și ca dată finală¹⁶. Prima reunește depozitele de la Caracal (jud. Olt), Drăgășani (jud. Vâlcea), Gruia (jud. Mehedinți), Pârșani (jud. Dolj), Sâmburești (jud. Olt) și Vârtopu (jud. Gorj), care includ sub 2% monede din timpul lui Gordian al III-lea și se încheie înainte de anul 242¹⁷. Grupa a doua cuprinde tezaurele de la Bălești (jud. Gorj), Bârca II (jud. Dolj), Bumbesti-Jiu II (jud. Gorj) și Săpata de Jos (jud. Argeș), alcătuite în medie din circa 25% emisiuni noi și cu ultimele piese din anii 243-244¹⁸.

Din punct de vedere al structurii, depozitele monetare din cea de-a doua grupă, cărora li se alătură acum și tezaurul de la Pitești, prezintă similitudini cu cele descoperite în aceeași zonă și datate la începutul domniei lui Filip Arabul (Bumbesti-Jiu I, jud. Gorj; Galicea Mare, jud. Dolj; Ionești Govorii, jud. Vâlcea; Moțăței I, Moțăței II, jud. Dolj; Ocolna, jud. Dolj), împreună cu care constituie un singur orizont de teaurizare¹⁹.

Identificarea grupei timpurii de tezaure din vremea lui Gordian al III-lea, destul de numeroasă, impunea și o explicație privind motivele ascunderii și nerecuperării acestora, dar asocierea lor cu un alt atac carpic asupra Daciei Malvensis în anul 242 este greu de acceptat²⁰. Dacă au luat parte la invazia din Moesia Inferior și Thracia²¹, carpii au fost „distruși, fugăriți, alungați și respinși” la un loc cu ceilalți invadatori²², fiind puțin probabil să mai fi avut forța necesară pentru un raid în teritoriile romane de la sud de Carpați²³. Ne confruntăm mai degrabă cu o consecință a încercării autorităților imperiale de a impune în circulație antoninianul, după ce, cu două decenii mai înainte, se renunțase la baterea acestui nominal deoarece teaurizarea masivă a denarului amenința cu explozia prețurilor și a ratelor de schimb²⁴.

Asumându-ne riscurile pe care le impune generalizarea, considerăm că avem de-a face cu motive diferite de teaurizare, corespunzând celor două grupe identificate deja, dar cu o singură cauză majoră pentru nerecuperarea tezaurelor²⁵. La începutul domniei lui Filip Arabul, profitând de plecarea unor efective militare în Orient, dar poate și pentru că prada ce putea fi obținută din provinciile sud-dunărene, jefuite recent de două ori, nu se anunța prea bogată, carpii au atacat Dacia, zona afectată în primul rând fiind

¹³ Deși nu poate fi neglijată complet, varianta unei răscumpărări pare puțin probabilă în condițiile în care locul descoperirii tezaurului se află în teritoriul roman.

¹⁴ E. Petac, *Considerații cu privire la data finală a tezaurelor monetare îngropate la mijlocul sec. III p.Chr. în Dacia romană de la sud de Carpați*, SCN, 12, 1997, p. 30; idem, *Aspecte ale circulației monetare în Dacia romană (106-275 p. Chr.)*, Moneta 115, Wetteren, 2011, p. 186-187.

¹⁵ Câteva dintre acestea nu pot fi folosite, deoarece informațiile păstrate sunt insuficiente.

¹⁶ E. Petac, *Aspecte . . .*, p. 185.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 185 și 337-338.

¹⁹ *Ibidem*, p. 186-187 și 338-339.

²⁰ E. Petac, *Considerații . . .*, p. 34.

²¹ C. Petolescu, *op. cit.*, p. 316.

²² Vezi supra, nota 9.

²³ Cele șase tezaure implicate se găsesc de-a lungul Oltului, pe ambele maluri (Sâmburești, Drăgășani, Pârșani, Caracal), respectiv spre frontiera de vest a provinciei (Vârtopu, Gruia).

²⁴ K.W. Harl, *Coinage in the Roman Economy, 300 B.C. to A.D. 700*, Baltimore-Londra, 1996, p. 128.

²⁵ Este posibil ca atacurile barbare din Moesia Inferior și Thracia să fi provocat o stare de neliniște la nordul Dunării, care să se afle la originea îngropării unora dintre tezaurele cunoscute; M. Bărbulescu, *Istoria politică, în Istoria Românilor, II, Daco-romani, romanici, alogeni*, coord. D. Protase și Al. Suceveanu, București, 2010, p. 92.

cea de la sud de Carpați²⁶. Castrele din vestul Munteniei, distruse cu această ocazie, sunt definitiv abandonate, descoperirile monetare, atât cele izolate, cât și tezaurele, indicând un eveniment produs în jurul anului 245²⁷.

Pe teritoriul provinciei Dacia erau semnalate până acum doar două mici depozite alcătuite din aurei²⁸, provenind de la Drobeta²⁹ și din castrul de la Răcari (jud. Dolj)³⁰. Primul dintre acestea cuprindea cinci piese bătute în timpul domniei lui Hadrian, iar cel de-al doilea patru exemplare din vremea lui Vespasian. Prin urmare, din al doilea sfert al sec. al II-lea, până la retragerea oficială a administrației romane nu era cunoscut niciun tezaur de monede de aur pe întreg spațiul provincial dacic. Nici descoperirile izolate de aurei nu sunt mult mai numeroase, sec. al III-lea oferindu-ne doar câte un exemplar de la Septimius Severus (Cătunele, jud. Gorj)³¹, Severus Alexander (Caransebeș, jud. Caraș-Severin)³², Gordian al III-lea (Potaissa)³³ și Trebonianus Gallus (Apulum)³⁴. Toate acestea scot în evidență caracterul excepțional al tezaurului de la Pitești, cel mai mare tezaur de monede romane imperiale de aur cunoscut până în prezent în provincia Dacia.

Aurei of Gordian III discovered on Limes Transalutanus

ABSTRACT

The author presents 21 *aurei* of Gordian III from a hoard found in 1978-1979 at Pitești, Argeș county. The latest dated coin of this hoard was struck in the second half of A.D. 243 (RIC, IV/3, p. 26, nr. 104).

The coins are preserved in the numismatic collection of the Museum of the National Bank of Romania.

FIGURES CAPTION

Fig. 1. Aurei of Gordian III from the Pitești hoard – batch I.

Pl. 1. Aurei of Gordian III from the Pitești hoard – batch II.

²⁶ C. Petolescu, *op. cit.*, p. 316-317; M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 92-93.

²⁷ C. Petolescu, *op. cit.*, p. 207.

²⁸ Tezaurul de la Timișoara era alcătuit din 32 de monede de aur bătute de Augustus, încheindu-se cu circa un secol înainte de întemeierea provinciei Dacia; R. Ardevan, *La monnaie d'or dans la Dacie romaine*, SCN, 10, (1993) 1996, p. 19, nr. 37.

²⁹ M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII*, Craiova, 1980, p. 137.

³⁰ Delia Moisil, E.S. Teodor, G. Niculescu, C.R. Anastasiu, *Aurei Deposit recently found in Roman Camp from Răcari (Dolj county)*, comunicare la 3rd Symposium on Archaeometry. Ancient and Medieval Gold, Silver and Bronze. Technologies in minting and teneutics used during Antiquity and Middle Age.

The Contribution of the Atomic and Nuclear Analyses, Curtea de Argeș, 29-31 October 2008.

³¹ Oltea Dudău, *Circulația monetară în castrele de trupe auxiliare din provincia Dacia*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XXXVIII, Timișoara, 2006, p. 46 și 104, cu bibliografia.

³² Există anumite dubii în ceea ce privește proveniența acestei piese; R. Ardevan, *op.cit.*, p. 17, nr. 7.

³³ Mariana Pîslaru, *The Roman coins from Potaissa. Legionary fortress and Ancient town*, Cluj-Napoca, 2009, p. 89 și p. 249, nr. 1149.

³⁴ C. Găzdac, Viorica Suci, Ágnes Alföldy-Găzdac, *Apulum, Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania*, V, ed. C. Găzdac, Cluj-Napoca, 2009, p. 213, nr. 1343.